© І. Л. Покровська
ISSN 2519-2558

Отримано: 13 березня 2018 р.

Прорецензовано: 15 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 12 березня 2018 р.

e-mail: irem2003@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/2-109-111

Покровська І. Л. Алевітсько-бекташитська фразеологія як елемент унікальності турецької мовної картини світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 2, березень. С. 109–111.

УДК 811.512.161:130.123.1

Покровська Ірина Леонідівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

АЛЕВІТСЬКО-БЕКТАШИТСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ УНІКАЛЬНОСТІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Стаття присвячена детальному аналізу різновиду суфійської фразеології турецької мови – алевітсько-бекташитській, яка виникла в середовищі дервішів відповідного спрямування. На основі закодованої і незрозумілої для оточуючих мови представників алевітсько-бекташитського тарикату суфійської течії формуються і відповідні фразеологічні одиниці, більшість з яких стосуються побуту і вірувань алевіто-бекташитів. Стаття виконана на матеріалі словників суфійських та власне алевіто-бекташитських термінів і фразеологізмів, які були укладені відомими турецькими лексикографами. Вперше українській лінгвістиці пропонується абсолютно новий і насичений специфічними метафорами фразеологічний матеріал турецької мови.

Ключові слова: *фразеологія, суфізм, специфіка, дослідження, внутрішня форма, метафоризація, алевіто-бекташити.*

Покровская Ирина Леонидовна,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, г. Киев

АЛЕВИТСКО-БЕКТАШИТСКАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ УНИКАЛЬНОСТИ ТУРЕЦКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Статья посвящена детальному анализу разновидности суфийской фразеологии турецкого языка – алевитско-бекташитской, которая возникла в среде дервишов соответствующего направления. На основании закодированного и непонятного для окружающих языка представителей алевитско-бекташитского тариката суфийского течения формируются и соответствующие фразеологизмы, большинство которых касается быта и верований алевито-бекташитов. Статья исполнена на материале словарей суфийских и собстенно алевито-бекташитских терминов и фразеологизмов, которые были составлены известными турецкими лексикографами. Впервые украинской лингвистике предлагается абсолютно новый и насыщенный специфическими метафорами фразеологический материал турецкого языка.

Ключевые слова: *фразеология, суфизм, специфика, исследования, внутренняя форма, метафоризация, алевито-бекташиты.*

Iryna Pokrovska,
Kiev National Taras Shevchenko University, Kiev

ALEVI-BEKTASHIS FRAZEOLOGY AS AN ELEMENTS OF THE UNIVERSITY OF THE TURKISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

The article is devoted to the detailed analysis of the variety of Sufi phraseology of the Turkish language named Alevi-Bektashis, which arose among the Turkish dervishes. Based on the encoded and incomprehensible language of the representatives of Alevi-Bektashis of Sufies were formed the corresponding phraseological units, most of which relate to the life and beliefs of Alevi-Bektashis. The basis of the article was the dictionaries of the terms and phraseology of Sufi and Alevi-Bektashis, which were written by the well-known Turkish lexicographers. For the first time in the Ukrainian linguistics is offered a completely new phraseological material of the Turkish language with the specific metaphorization. In the article the particular attention is paid to the process of sacralization and transformation of values during the formation of the Alevi-Bektashis terms. Some such terms are so firmly established in the consciousness and subconsciousness of the Turkish ethnic group, which they actively continued to be used after the official closure of all Sufi monasteries (Tekkas) in Turkey. A peculiar encyclopedia of phrases, proverbs and epitomes of Sufis in the contemporary Turkish language is the Dictionary of A. Golpinarli 'The usage the phrases and proverbs in our language from the Sufism'. National specific expressions of the realities in phraseology are an integral part of the linguistic picture of the world of the Turkish ethnic group and are classified as markers of the national consciousness of the Turks.

Key words: *phraseology, Sufism, specificity, research, internal form, metaphorization, Alevi-Bektashis.*

Суфійська термінологія, до якої належить вивчення і аналізованої в цьому дослідженні алевітсько-бекташитської, є малодослідженою сторінкою не лише української тюркології, але і турецького мовознавства, на питомому ґрунті якого вона виникла. Суфізм на анатолійських землях з'явився ще з початку XII століття і суттєво вплинув на народну культуру і мову настільки, що цей вплив відчувається і дотепер.

Перші дослідження суфізму розпочалися з книги Фуада Кьопрюлю "Türk edebiyatında ilk Mutasaffıvlar" ("Перші суфії в турецькій літературі") (1918 р.). У цьому дослідженні розглядаються корені суфізму в турецькій культурі ще з часів Ахмеда Єсеві. Значну інформацію про суфізм в сельджуксько-османський період висвітлили Е. Артун [1], Дж. Гюлеч [5], А. Гьольпинарли [4], А. Гюншен [6], Е. Гюнгьор [7], Й. А. Оджак [10], І. Шах [11]. Дослідник суфізму А. Гьольпинарли також добре відомий сьогодні своєю книгою "Tasavvvuftan dilimize geçen deyimler ve atasözleri" ("Фразеологізми та прислів'я, які прийшли в нашу мову із суфізму") [3], у якій зібрано і проаналізовано образні вирази, що вживаються в мовленні сучасних турків. У 1994 році був виданий словник Е. Коркмаза "Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü" ("Енциклопедичний словник термінів алевітів-бекташитів"), трохи згодом – словник А. Чаглаяна "Alevi Bektaşi Terimler ve Deyimler Sözlüğü" ("Словник термінів і фразеологізмів алевітів-бекташитів"). При цьому слід зазначити, що актуальність таких видань є беззаперечною, оскільки мова суфізму взагалі і алевіто-бекташитів зокрема є маловідомою, надзвичайно образною і як наслідок незрозумілою при відсутності ґрунтовних пояснень тих чи інших термінів та фразеологізмів.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що головна увага приділяється характерним для спілкування алевіто-бекташитів фразеологізмів, у тому числі і в сучасній турецькій мові. Дослідження виконане у руслі теолінгвістики і зосереджене на аналізі впливу алевітсько-бекташитського способу життя на формування мислення турків-членів тарикату та відображення такої взаємодії в турецькій мовній картині світу.

Метою дослідження є виокремлення найбільш специфічних алевітсько-бекташитських фразеологізмів та аналіз їхніх метафоричних значень і функціонування.

Об'єктом дослідження є внутрішня форма турецьких фразеологізмів алевітсько-бекташитського спрямування, а **матеріалом** – вибрані методом суцільної вибірки фразеологізми зі словника М. Догана "Büyük Türkçe Sözlük" ("Великий турецький словник") [2], зазначених вище словників А. Гьольпинарли і Е. Коркмаза.

Новизна цього дослідження полягає в тому, що вперше в українській тюркології підлягають аналізу фразеологічні одиниці, які виникли на основі суфізму та його символічних значень і є невідомими україномовному читачу.

Суфізм загалом розподіляється на багато течій, серед яких єсевізм, мевлевізм, алевізм, накшибендізм, бекташизм та багато інших, у сферу інтересів нашого дослідження входять же алевізм та бекташизм. Алевізм – система вірувань, відповідно до якої основних халіфом є Алі, інші три після пророка Мухаммеда не визнаються, має специфічні правила поведінки [13, с. 28]. Беткашизм же – заснована Хаджи Бекташі Велі течія в суфізмі [8, с. 223], яка містить елементи шаріату, тарикатів, специфічного розуміння вмінь та істини [13, с. 251].

Алевізм-бекташизм – це спеціальна система вірувань Анатолії, відповідно до якої вчителем-муршідом є пророк Мухаммед, провідником святого Алі, піром (засновником тарикату) – Хаджи Бекташі Велі (1209-1271). Це суфійське вчення поєднує ісламз національною турецькою культурою, звичаями і традиціями турецького народу. Замість жорстких мусульманських правил розвинулася специфічна система вірувань і моралі.

Аналіз фразеологічних одиниць мови алевітів-бекташитів ми здійснюємо на основі окремих стрижневих компонентів, які надають фразеологізму певного колориту. Зокрема, найбільш частотними є фразеологізми з соматизмами та числівниками.

Соматизм ***ayak*** (укр. нога), поєднуючись з афіксом *–cı* (4), позначає учня суфійського тарикату, який у бекташитів займається прибиранням. Фразеологізм (ФО) ***ayak mühürlemek*** (укр. ставити печатку на ногу) – це процес накладання великого пальця правої ноги на великий палець лівої ноги, що символізує повагу учня до шейха та готовність виконувати його накази. Ноги при цьому голі, руки схрещені на плечах.

Соматизм ***baş*** (укр. голова) позначає в алевітсько-бекташитській традиції досконалу людину, що і є символом похідних ФО: ***baş okutmak*** (укр. читати над головою) – процедура очищення, яка передбачає щорічне позбавлення від гріхів (переважно в місяць мухаррем місячного календаря). Перед муршідами читають текст приблизно такого змісту: '*Allah allah... Yüzüm yerde, özüm dar'da erenler meydanında, Hakk Muhammet Ali divanında, canım kurban, tenim tercüman. Bu fakirden ağrınmış, incinmiş can kardeş var ise dile gelsin, bile gelsin, hakkını talep etsin...*' [9, с. 53]. Після цієї процедури муршіди очищаються, а у випадку, якщо хтось висуває звинувачення, то від нього вимагають надати відповідні докази.

Безпосередньо пов'язаний з головою інший орган тіла людини – ***boyun*** (укр. шия) – вживається для вираження поваги та покори, у т.ч. у складі ФО: ***boyun kesmek*** (укр. нагинати шию) – ті, хто вступив у секту, перед старшими у якості знаку поваги нагинаються, тримаючи при цьому руки попереду себе. Це така специфічна форма вітання, при якій великий палець трохи піднімається вгору і символізує при цьому святого Алі, голова в цьому випадку нахиляється трохи вправо і вказує на прихильність до святого Алі.

Соматизм ***el*** (укр. рука) – це орган тіла, який у алевіто-бекташитів символізує божественну силу: ***el almak*** (укр. отримати руку) – стати чиїмось учнем, перейти у категорію дервішів; ***El ele, el Hakk'a*** (укр. рука – руці, рука – Господу) – завдяки служінню своєму вчителю служити пророку Мухаммеду та Аллаху; ***el-etek sahibi olmak*** (укр. ставати власником руки-спідниці) – стати після посвяти дервішем; ***el etek tutmak*** (укр. тримати спідницю) – клястися під час процедури посвячення в дервіші, при цьому тримаючи одну руку в руці вчителя, а іншу – на його спідниці; ***el göğüs dudak yapmak*** (укр. робити руку, груди, губи) – на знак пошани святого Алі під час вимови його імені руки класти на груди і на губи, таким чином символізуючи вітання з ним; ***el öpmek*** (укр. цілувати руку) – на знак пошани цілувати праву руку муршіда; ФО, яка використовується у мусульман з метою символізування поваги старших до молодших; ***el vermek*** (укр. давати руку) – надавати певні повноваження тому, хто після подолання окремих випробувань рухається в напрямку вступу до тарикату.

Соматизм ***kalp*** (укр. серце), або ***gönül*** (укр. серце; душа) позначає здатність людини досягнути ***marifet*** (укр. особливе вміння): ***kalp kıblesi*** (укр. кибла (напрям, на який орієнтуються під час мусульманської молитви) – місце проведення дервішами молитов.

Символічні значення в алевіто-бешікташитів мають числа.

Числівник ***bir*** (укр. один) – Аллах, який є символом Вахдету (єдності з богом).

Числівник ***iki*** (укр. два) у поєднанні з іменниковим афіксом *–lik* (4) позначає здатність бачити дійсність окремо від Божественного вчення. У вірування алевіто-бекташитів для досягнення Вагдету потрібно подолати роздвоєння – тур. ***ikilik***. Роздвоєння означає жити паралельно з Аллахом, молитися не йому, а комусь іншому. Фразеологізм ***ikilik duygusu*** (укр. почуття роздвоєння) – це відчуття, коли людина почуваються окремо від Аллаха.

Лексема ***üç*** (укр. три) має такі значення: 1. Єдність Аллаха-Мухаммеда-Алі. 2. Єдність муріта-провідника-муршіда. З цим числівником найвідоміші ФО такі: ***üç sünnet*** (укр. три слова, різновиди поведінки Мухаммеда), до яких належать: 1) очищення душі від усіх недоліків, злоби та ін.; 2) віддалення від таких почуттів, як ворожість по відношенню до інших, погані думки; 3) скромність; ***üç terk*** (укр. три відмови) – три основні стадії, які потрібно подолати на шляху тарикату учню при досягненні Божества; ***üç yüz altmış menzil*** (укр. триста шістдесят зупинок) – символи етапів переходу до тарикату, які прив'язані до кількості оборотів Сонця навколо землі (оскільки раніше вважалося, що не Земля обертається навколо Сонця, а Сонце обертається навколо Землі) [9, с. 365].

Числівник ***dört*** символізує святого Алі (Hazreti Ali), його доньку святу Фатму (Hazreti Fatma) та їхніх онуків святого Хасана (Hazreti Hasan) та святого Хусейна (Hazreti Hüseyin): ***dört anne (ana)*** або ***dört öğe*** – це чотири елементи (земля, вода, повітря та вогонь), які лежать в основі існування людини і формують її існування; ***dört kapı*** (укр. четверо дверей) – це две-

рі *şeriat kapısı* (букв. двері правильної дороги), *tarikat kapısı* (букв. двері дороги), *marifet kapısı* (букв. двері вмінь, знань), *hakikat kapısı* (букв. двері істини), які слід пройти на шляху до тарикату та єднання з Богом; ***dört kapı öğretisi*** (укр. вчення про четверо дверей) – вчення, яке повідомляє про необхідність подолання чотирьох дверей для єднання з Богом; ***dört sevgili*** (укр. четверо закоханих) – святий Алі, свята Фатма, святий Хасан та святий Хусейн.

Числівник ***beş*** (укр. beş) позначає пророка Мухаммеда, святого Алі, святу Фатму, святого Хасана і святого Хусейна, які утворюють родину (тур. ***ehlibeyt***), або ***Beşler*** (укр. п'ятірня): ***beş alem (evren)*** (укр. п'ять світів (всесвітів)) – п'ять різних світів на етапі пізнання Бога.

Під числівником ***altı*** (укр. шість) алевіто-бекташити мають на увазі зазначену вище родину з п'яти осіб та Аллаха: ***altıya gitmek semahı*** (укр. церемонія входження до шести) – різновид релігійної церемонії, яка виконується винятково чоловіками для вшанування тих, кого символізує число ***altı***. Зазвичай у виконанні цього обряду бере участь шість чоловіків. Учасники обряду ***semah*** – семах (тур. semahçı) зазвичай не одягають піджаки та взуття.

Лексема ***yedi*** (укр. сім) позначає сім вищих станів, якими володів імам Алі (Imam Ali) (найперший з імамів алевіто-бекташитів): ***yedi abdal*** (укр. сім дервішів), або ***Yediler*** – сім великих осіб (тур. yedi ulu ermiş), які володіють неймовірною силою, якою їх наділив Бог; ***yedi gök (gezegen)*** (укр. сім небес (планет)), або ***yedi ata, yedi baba*** (укр. сім отців), або ***yedi yıldız*** (укр. сім зірок) – сім небесних тіл, кожне з яких сприймається як окремий прошарок неба і кожен з яких володіє божественними таємницями; ***yedi iklim*** (укр. сім кліматів) – сім регіонів, які формують сім окремих країн; ***yedi tamu*** (укр. сім пекол) – сім країн покарань, які вважають сімома окремими пеклами.

Числівник ***sekiz*** (укр. вісім) позначає вісім раїв (тур. sekiz cennet), вісім дверей раю: ***sekiz cennet (uçmak)*** – вісім країн щастя, у які потрапляє душа після смерті.

Числівник ***dokuz*** (укр. дев'ять) символізує дев'ять станів перетворення Аллаха. А ФО ***dokuz ruh*** (укр. дев'ять духів) – це: 1) дух ангелів; 2) дух пророків; 3) дух святих; 4) дух віруючих; 5) дух невіруючих; 6) дух джинів та шайтанів; 7) дух тварин; 8) дух рослин; 9) дух природних елементів.

Крім того, слід зазначити, що в алевітсько-бекташитських фразеологізмах досить часто зустрічається числівник ***on iki*** (укр. дванадцять): ***on iki imam*** (укр. дванадцять імамів), або ***on iki koyun*** (укр. дванадцять овець) – разом зі Святим Алі одинадцять імамів, які після пророка Мухаммеда визнаються халіфами; ***on iki İmamlar semahı*** (укр. церемонія дванадцяти імамів) – автентична церемонія, яка виконується на честь пам'яті дванадцяти імамів алевіто-бекташитів.

Частотними для алевітсько-бекташитської фразеології є і образи тварин, назв родинних стосунків тощо. Наприклад, ***arslan*** (укр. лев), який є символом святого Алі, чи ***turna*** (укр. журавель), що вважається особливим через зв'язок зі святим Алі, є складовими компонентами турецьких ФО: ***turnalar semahı*** (укр. обряд журавлів) – танець, який символізує биття крил журавлів і є досить поширеним танцем у дервішів.

Підсумовуючи результати вивчення проблематики відбиття алевітсько-бекташитських мотивів у фразеології турецької мови, відзначимо, що всі вони, без винятку, є носіями культурно-сакральних мотивів, унікаліями, які є відображенням складних когнітивних процесів переосмислення та метафоризації символів ордеру дервішів алевіто-бекташинського спрямування, вербальним втіленням сформованого протягом століть світогляду та менталітету турецького народу.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі ФО алевіто-бекташитського спрямування з нерозглянутими у цій статті компонентами, а також фразеотворчих можливостей та контекстуального вживання усієї суфійської лексики і фразеології, що може належати як до застарілого мовного фонду, так і виступати джерелом образного мислення та семантичних неологізмів як турецьких письменників і журналістів, так і пересічних турків.

Література:

1. Artun E. Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri / E. Artun. – Adana: Karahan Kitabevi, 2011. – 280 s.
2. Doğan M. Büyük Türkçe Sözlük / M. Doğan. – İstanbul: Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.
3. Gölpınarlı A. Tasavvuftan dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri / A.Gölpınarlı. – İstanbul: İnkılap, 2004. – 384 s.
4. Gölpınarlı A. Tasavvuf / A.Gölpınarlı. – İstanbul: Aydınlar, 2012. – 229 s.
5. Güleç C. İnanç ve ahlak bağlamında Alevi öğretisi / C. Güleç. – Ankara: Yurt, 2011. – 247 s.
6. Günşen A. Gizli dil açısından Alevilik-Bektaşilik erkan ve deyimlerine bir bakış // Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları. Volume 2/2. – 2007. – s. 328-350.
7. Güngör E. İslam Tasavvufun Meseleleri / E. Güngör. – Ankara: Ötüken, 1982. – 220 s.
8. Kara M. Tasavvuf ve tarikatlar tarihi / M. Kara. – İsanbul: Dergah yayınları, 2012. – 315 s.
9. Korkmaz E. Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü / E. Korkmaz. – İstanbul: Ant yayınları, 1994. – 432 s.
10. Ocak Y.A. Türk Sufiliğine bakışlar / Y. A. Ocak. – İstanbul: İletişim Yayınları, 2012. – 355 s.
11. Şah İ. Sufinin yolu / I. Şah. – İstanbul: Doğan, 2007. – 250 s.
12. Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Sosyal Bilimler / [yayın sorumluları: Dr. M. Çetin Gülovalı, A.Odabaş]. – Ankara: TÜBA, 2011. – 1333 s.
13. Yılmaz K. H. Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar / K. H. Yılmaz. – İstanbul: Ensarnesriyat, 2012. – 367 s.